

الگوی تأثیر آموزش تحلیل رفتار متقابل به روش قصه‌گویی بر رفتار پرخاشگر
کودکان کار
(بر اساس نظریه‌ی اریک برن)

ماهرخ حسن‌زادگان رودسری^{*۱}

نوید سعیدی‌رضوانی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۷/۲۶

چکیده

برخی از پژوهشگران معتقدند که پرخاشگری امری فطری و ذاتی است و برخی دیگر بر این باورند که پرخاشگری عاملی اکتسابی است که فرد در دوران رشد خود آن را می‌آموزد از آنجا که کودکان کار و خیابان بیشتر در معرض آسیب‌های خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی هستند، این پژوهش با بهره‌گیری از روش پیمایش و آزمایش طرح تجربی گواه و شاهد (که یکی از راه‌های درمان روان‌شناسان مثبت‌گرا جهت تعدیل خشم و عصیان کودکان می‌باشد) به بررسی وضعیت کودکان کار در یک کارگاه آموزشی پرداخته است. این آزمایش طی یک دوره ۱۲ جلسه‌ای به مدت ۴۳۰ دقیقه در یک کارگاه آموزشی قصه‌گویی به روش تحلیل رفتار متقابل که برگرفته از نظریه اریک برن می‌باشد میان دو گروه ۲۰ نفره شاهد و ۲۰ نفره کنترل مورد سنجش قرار گرفت. نتایج نشان داد که قصه‌درمانی به روش تحلیل رفتار متقابل در گروه آزمایش (پس‌آزمون) موجب کاهش پرخاشگری در آنان شده است.

کلیدواژه‌ها: خشم، پرخاشگری، کودکان کار، قصه‌گویی، نظریه تحلیل رفتار متقابل.

۱- مربی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه فرهنگیان نسیمیه تهران

۲- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین

نویسنده مسئول

مقدمه

تربیت کودکانی شاد، سالم و از نظر اخلاقی خوب، جزء هدف‌های مهم والدین و مربیان می‌باشد، «هر چند تعریف‌های ویژه‌ی شادکامی، سلامت و اخلاق خوب ممکن است از مرز زمان و مکان و فرهنگ گذر کند» (نیک‌منش و همکار، ۱۳۸۸: ۶).

اما نخستین نوشته ما درباره تربیت کودک در قرن هفدهم منتشر شد، در سال ۱۶۹۳، فیلسوف بریتانیایی، جان لاک، کتاب راهنمایی با عنوان «برخی اندیشه‌ها درباره تربیت» منتشر کرد لاک مخالف موروثی بوده شخصیت کودک بوده و اعتقاد داشت که کودکان بر اساس شرایط محیطی تربیت می‌شوند (Rowshan, A. & Freed, E., 2005: 24).

روسو در سال ۱۷۶۲ معتقد بود که بچه‌ها را باید به‌سختی عادات داد و مانند لاک تأثیر محیط بر تربیت را اعتقاد داشت (روشن، ۱۳۸۵: ۱۰). نظریه تکامل داروین در سال ۱۸۵۹، اساس زیست‌شناختی را در کنار تأثیرات محیطی برای رشد مورد تأکید قرار داد (همان: ۲۸). در اواخر قرن نوزدهم، خودآگاهی اخلاقی بهای خود را به شکل‌گیری عادات بالندگی اراده داد (همان: ۲۹).

در قرن بیستم، «رفتارگرایی» غلبه یافت که پدر این علم جان واتسون نام داشت؛ و در نیمه دهه ۱۹۴۰ دکتر بنجامین اسپاک، گرایش عامه را به‌سوی آسان‌گیری بیشتر در پرورش کودک سوق داد (Rowshan, A. & Freed, E., 2005: 29).

در سال ۱۹۶۰ به بعد، نظریه اریک برن کانادایی، تحت عنوان، تحلیل رفتار متقابل^۱ مطرح می‌شود. این موضوع بیش از همه در مورد اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل یعنی الگوی حالات نفسانی صدق می‌کند که تحت عنوان «روان‌شناسی عامه» قرار می‌گیرد. اریک برن در آثار اولیه خود بارها و بارها تأکید داشت که حالات نفسانی دارای بعد زمانی هستند (ون جونزویان، استوارت، ۱۳۸۴: ۱۶). در دهه‌های اخیر روان‌شناسی مثبت، به‌عنوان تلاشی جهت بررسی توانمندی‌های انسان، بستری برای مطالعاتی در مورد به‌زیستی و شادمانی در حوزه‌های مختلف آموزشی بهداشتی، درمانی و دانشگاهی شده است (نیک‌منش، ۱۳۸۸: ۶).

با توجه به نرخ بالای خلق افسرده و اختلالات افسرده‌ساز در جمعیت نوجوان، این حوزه، توجه قابل‌ملاحظه‌ای در مداخله‌های درمانی به خود اختصاص داده است (فراجاد، ۱۳۸۳: ۱۳).

از طرفی دیگر، یکی از شیوه‌های مؤثر در آموزش و پرورش کودکان، روش‌های غیرمستقیمی چون هنر می‌باشد، در این راستا اهمیت و جذابیت قصه‌گویی برای کودکان در متون مختلف و از نظر صاحب‌نظران گوشزد شده است (اریکسون، ۱۳۸۶: ۷).

متخصصان آموزش و پرورش دو هدف متمایز را برای قصه‌گویی کودکان مطرح کرده‌اند، هدف نخست، کارکرد اطلاعاتی قصه‌گویی در ارائه‌ی بخشی از دانش درباره‌ی جهان و فرهنگ است و هدف دوم کارکرد انتقالی در آموزش و یاد دادن است که شیوه‌های تفکر و عمل را به افراد می‌آموزد (عربانی دانا، ۱۳۸۴: ۵۳).

تأثیر قصه‌گویی در درمان اختلال‌های روان‌شناختی کودکان، از جمله پرخاشگری^۱، روش مؤثری در آموزش و کاهش نشانه‌های اختلال اضطرابی بوده است (یوسفی لویه، ۱۳۸۷). در فرآیند قصه‌گویی و درمانی، به‌منظور این که به‌طور کامل تجربیات فرد تحت پوشش قرار گیرد، باید در سه فعالیت دوباره، ارزشیابی، نسبت دادن معنا و در مدت دادن بر تجربیات در حیطه‌های زندگی درگیر شود (بتلهایم، برونو، ۱۳۸۴: ۴۵).

بهداشت روانی مستلزم بهره‌گیری از شرایط و روش‌هایی است که در آن، هنر و فعالیت‌های خلاق، نقشی درخور توجه را دارد. بر مبنای مکتب روان‌شناسی مثبت، ملاحظه‌های مثبت مکمل روش‌های مستقیم پیشگیری و درمان آسیب‌های شناختی - روان می‌باشد (استین و سلیگمن، ۲۰۰۵) و دارای دو جزء هیجانی و شناختی می‌باشد که در سنین مختلف به کار برده می‌شود (نیک‌منش، ۱۳۸۸: ۷).

یکی از روش‌های مؤثر درمان و پیشگیری مشکلات کودکان، استفاده از فن قصه‌گویی است. در ارتباط با تأثیر قصه‌گویی در درمان مشکلات کودکان، پیترسون و بول و پروپست و دیتنگر (۲۰۰۵) مطرح می‌کنند که قصه درمانی به ارتباط با دیگران، خلق و نسبت دادن معنا به تجربیات، تفکر درباره‌ی خوب یا بد، بیان نظریات و ایده‌ها و وحدت دادن به نیازها از طریق تجربیات منجر می‌شود (نیک‌منش، ۱۳۸۸: ۸ و ۷). هم‌چنین والی (۱۳۸۶) در تحقیقی به بررسی تأثیر قصه‌گویی، به‌عنوان روش مؤثر در آموزش مفاهیم پیچیده علم پزشکی پرداخت، قصه‌ها می‌توانند چارچوبی برای آموزش و ارتقای خود فهمی و کارآیی در روابط بین شخصی فراهم آورند (نیک‌منش، ۱۳۸۸: ۸ و ۷).

با نتایجی که قصه‌گویی برای درمان و مشکلات کودکان به بار می‌نشانند و اهداف آموزشی و پرورشی مثبتی را بیان دنبال دارد اما کودکان کار^۱ و خیابان جزء محدودترین کودکان در جنبه‌های یادگیری آموزشی و اجتماعی در جامعه محسوب می‌شوند (WHO, 2009).

بیان مسأله

کودکان کار و خیابان، قربانیان رشد اقتصادی، جنگ، فقر، فقدان ارزش‌های سنتی، خشونت‌های خانوادگی، سوءاستفاده‌های جسمی و روحی هستند. هر کودک کار و خیابانی، برای بودن در خیابان، دلیل خاص و قانع‌کننده‌ای دارد. (فرجاد، ۱۳۸۸: ۴۱).

در بسیاری از کشورها، کودکان خیابانی به کودکانی گفته می‌شود که صرفاً به خاطر بقا فعالیت می‌کنند. مثل دست‌فروشان، باندهای خیابانی (اوباش) و نوجوانان فاحشه (فرجاد، ۱۳۸۸: ۴۱).

طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی، کودکان کار به افراد زیر ۱۸ سال اطلاق می‌گردد که در شهرهای بزرگ برای ادامه بقاء خود مجبور به کار یا زندگی در خیابان هستند (قاسمی، ۱۳۸۸).

فقر، از هم پاشیدگی خانواده‌ها، بیماری و فوق‌والدین، کودک‌آزاری و ترک کردن خانواده، از عوامل مؤثر در زندگی کودک در خیابان هستند. (فرجاد، ۱۳۸۴: ۲۳).

استمرار وضعیت نامساعد کودکان خیابانی در حالی است که بیش از ۲ دهه از تصویب قوانین حمایت از حقوق کودکان می‌گذرد. در سال ۱۹۸۹ پیمان‌نامه حقوق کودک در مجمع عمومی سازمان ملل متحد تصویب شد و ماده ۳۲ این پیمان‌نامه، دولت‌های عضو را موظف نموده است که با هرگونه سوءاستفاده و بهره‌کشی اقتصادی از کودکان مقابله نموده و زمینه‌های رشد ذهنی، جسمی و روانی و اجتماعی تمام کودکان را فراهم کنند، ایران علاوه بر این که به این معاهده پیوسته است در تاریخ ۱۳۸۰/۸/۸ مقاله‌نامه شماره ۱۸۲ حقوق بنیادین کار را نیز پذیرفته است. همچنین ۱۲ ژوئن مصادف با ۲۳ خرداد روز جهانی مبارزه علیه کار کودک و هشتم اکتبر نیز، روز جهانی کودک است، (سازمان بهداشت جهانی، ۱۳۸۹: ۹). بنابراین مطالعه و پژوهش برای پیشگیری و ساماندهی این مقوله و کمک به بهبود وضعیت کودکان آسیب‌دیده خیابان و کار ضرورت امروز ماست که هدف، از پژوهش حاضر، بررسی تأثیرگذاری قصه‌گویی بر برانگیختن کودک بالغ در کنترل پرخاشگری کودکان در شهر تهران می‌باشد.

اهداف پژوهش

هدف از این پژوهش، بررسی تأثیر آموزشی والد حمایتگر به روش قصه‌گویی بر تغییر سبک والد سرزنش‌گرو کودک عصیان‌گر به کودک شاد و طبیعی می‌باشد.

چهارچوب نظری

اگرچه پرخاشگری معمولاً به رفتارهایی اطلاق می‌شود که با شیوه‌های مختلفی برای وارد آوردن صدمه جسمی یا روحی به دیگران اعمال می‌گردد (زاهدی‌فر و همکاران، ۱۳۷۹: ۷۵). بسیاری از روان‌شناسان معتقدند که ارائه دقیقاً و جامع برای پرخاشگری فوق‌العاده دشوار و چه‌بسا غیرممکن است (چوینوسکی، ۱۹۹۴). این پژوهش به منظور آشنایی با سازه روان‌شناختی پرخاشگری و چگونگی پیشگیری آن در سنین کودکی، ابتدا به رویکردها و نظریه‌های نمونه درباره پرخاشگری اشاره دارد و آنگاه به دیدگاه اریک برن (نظریه‌پرداز تحلیل رفتار متقابل) می‌پردازد.

نظریه پیش‌نویس (تحلیل رفتار متقابل)

نظریه پیش‌نویس زندگی برای اولین بار توسط اریک برن و همکارانش، به‌خصوص مک‌داش‌تانیر، در اواسط دهه ۱۹۶۰، بنیان‌گذارده شد. از آن هنگام از نویسندگان تحلیل رفتار متقابل این نظریه اولیه را توسعه بخشیده‌اند. (فیروزبخت، ۱۳۸۴: ۳۴). موضوع پیش‌نویس به‌عنوان بخشی از نظریه تحلیل رفتار متقابل، اهمیت زیادی پیدا کرده است، به‌طوری‌که در حال حاضر اهمیت پیش‌نویس در سطح اهمیت حالات نفسانی که هسته مرکزی تحلیل رفتار متقابل است، قرار دارد (دادگستر، ۱۳۸۴: ۲۰۳).

اریک برن در کتاب «اصول درمان‌های گروهی» پیش‌نویس زندگی را به‌عنوان «طرح ناخودآگاه زندگی» تعریف کرده است. سپس در کتاب دیگری تحت عنوان بعد از سلام چه می‌گویند» تعریف کاملتری به این شرح از آن به عمل می‌آورد:

طرح زندگی که در دوران کودکی ریخته شده است به‌وسیله والدین تقویت شده و با حوادث بعدی توجیه شده است و بالاترین میزان نمود آن در انتخاب‌هایی است که شخص در زندگی به عمل می‌آورد (دادگستر، ۱۳۸۴: ۲۰۳).

اریک برن پیش‌نویس را به‌عنوان «طرح زندگی ساخته‌شده در دوران کودکی» تعریف نموده است. به این معنا که کودک درباره طرح زندگی تصمیماتی می‌گیرد، یعنی پیش‌نویس صرفاً به‌وسیله عناصر بیرونی مانند والدین یا محیط زندگی تعیین نمی‌گردد.

کودک موجودی کوچک و از لحاظ بدنی آسیب‌پذیر است در نظر او دنیا پر از دیوهای ترسناک و عظیم‌الجثه است. یک‌صدای غیرمنتظره ممکن است نشانه ماین باشد که زندگی او در همین لحظه مورد مخاطره قرار می‌گیرد. بدون افکار منسجم و در قالب کلمات می‌داند که اگر پدر و مادرش از او دور شوند او خواهد مرد و اگر عصبانی شوند او را نابود خواهد کرد. اگر او گرسنه شود و یا احساس سرما بکند و مادرش نیاید، شاید فکر کند که مادر هرگز نخواهد آمد و این برایش به معنای مرگ و نیستی است (دادگستر، ۱۳۸۴: ۲۰۷).

درست در سال‌هایی که پیش‌نویس زندگی شکل می‌گیرد، کودک در مسیر یک‌سویه‌ای قرار می‌گیرد. او والدین خود را به‌عنوان صاحبان قدرت مطلق می‌داند، در دوران نوزادی آن نیرو تعیین‌کننده مرگ و زندگی است ولی بعدها این نیرو می‌تواند نیازهای او را برآورده کند و یا این‌که آنها را واپس زند.

اگر کودک حس کند که به‌وسیله یکی از والدین طرد شود، ممکن است گناه را به گردن خود انداخته و تصمیم بگیرد «من خوب نیستم و حتماً اشکالی دارم». (پتریک جی، ۱۳۸۹: ۳۳).

این احساس در کودکان کار که بر اساس پیش‌نویس زندگی، درگیر احساس گناه و شرمساری هستند، بسیار خوبی است، یکی از مهارت‌های اصلی تحلیل رفتار متقابل، این است که به شناختی از این نوع منطق خاص کودکان برسیم؛ و آنها را آگاه به پیش‌نویس زندگی نماییم و شرایطی را عوض کنیم تا آنان از آن حس گناه و شرمساری رها شده و با آشنایی از بخش بالغ خود، تبدیل به کودک شاد و طبیعی گردند (الوین و مارگریت، ۱۳۸۴: ۴۳). که یکی از آن ابزارها برای شناخت بیشتر از وضعیت موجود کودکان در مورد خود، استفاده از داستان‌ها و قصه‌هاست. به‌خصوص اگر در انتخاب قصه‌ها و داستان‌ها، از قهرمانانی استفاده شود که همواره نقش حمایت‌گر را به عهده دارند و حتی پایان و استان را با تخیل کودکان خود بازنویسی کنند و تمرین این بازنویسی منجر به شکل‌گیری رویاهایی شود که در آینده قابل‌دسترس باشند.

فرضیه پژوهش

- ۱- با کمک قصه می‌توان والد سرزنشگر کودک کار را به والد حمایت‌گر تبدیل نمود.
- ۲- با کمک قصه می‌توان کودک عصیان‌گر و پرخاشگر کودک کار و خیابانی را به کودک شاد و طبیعی تبدیل نمود.

روش پژوهش

در این پژوهش از دو روش کمی و کیفی یعنی پیمایش و آزمایش استفاده شده است. در روش پیمایش به دلیل آن که آمار دقیقی از کودکان کار و خیابان موجود نمی‌باشد و اطلاعات ضد و نقیض از ارگان‌ها و سازمان‌های رسمی و غیررسمی موجود می‌باشد، لذا برای بررسی وضعیت موجود کودکان و مصاحبه با آنان، از روش پیمایش به شکل اتفاقی بهره جسته که پرسشنامه آن به شکل «خود ساخته» و روایی و اعتبار آن توسط چند استاد به شکل تست انجام شد؛ و در طرح تجربی با پیش‌آزمون و پس از آزمون همراه با گروه‌های تجربی و آزمایش استفاده شده است.

آزمودنی‌ها بر اساس نتایج پیش‌آزمون توسط ۴۰ کودک کار بین سنین (۶-۱۰) سال در مقطع پیش‌دبستانی واقع در مؤسسه مردم‌نهاد «جمعیت دفاع از کودکان کار» در خیابان مولوی، در کار قصه‌گویی، تکمیل شدند. به دو دسته، گروه آزمایش و گروه کنترل تقسیم شدند. کارگاه قصه‌گویی به مدت ۲ ماه، در طی ۱۲ جلسه اجرا شد. گروه کنترل در طول این مدت در فعالیت‌های آموزشی هنری معمول در مؤسسه مردم‌نهاد شرکت می‌کردند؛ و گروه آزمایش به جزء آن کلاس‌ها در کارگاه قصه‌گویی به روش (TA) نیز حضور داشتند.

ابزار پژوهش

در این پژوهش ابزارهای پژوهشی، استفاده از پرسشنامه به شکل (محقق ساخته) تست TA پرفسور درگو و تست پرخاشگری (ساخته شده توسط پژوهشگر) تیپ شخصیتی الف و میزان افسردگی (D) از پرسشنامه شخصیتی چندوجهی مینه سوتا استفاده شد. همچنین ایجاد کلاس‌های آموزشی قصه‌گویی توسط قصه‌گویی ماهر، ویدئو پروژکتور برای نمایش انیمیشن قصه‌ها به همراه طرح درس هر قسمت از نمایش کتاب و قصه، توسط پژوهشگر.

بررسی وضعیت موجود کودکان خیابانی و کار در تهران

پس از مطالعات اسنادی و مشاهدات مطالعات مشارکتی خود را در برخی از مؤسسات مردم نهاد حامی کودکان کار آغاز نمودم. نتایج مصاحبه‌ها با مسئولین و حامیان کودکان کار به شرح ذیل می‌باشد:

- ۱- در بیشتر آنان، عشق و علاقه به کودکان خیابانی و نگاه محزون آنها در سطح شهر آنان را واداشت تا به تأسیس چنین مؤسسه‌ای دست یازند.
- ۲- آمار دقیقی در ارتباط با کودکان کار یا خیابان در سطح شهر تهران موجود نمی‌باشد.
- ۳- کودکان بی‌شماری علی‌رغم ادعای بهزیستی و شهرداری‌ها و دیگر ارگان‌های حامی کودکان کار و خیابانی، وجود دارد که نه تنها از آموزش سواد و... محروم هستند بلکه تعدادی از آنها حتی شناسنامه ندارند.
- ۴- هیچ کودک مهاجر خارجی تحت پوشش سازمان‌های بهزیستی و شهرداری و غیره قرار نمی‌گیرند. حتی اگر در ایران متولد شوند.
- ۵- مؤسسات و سازمان‌های مردم نهاد حامی کودکان کار و خیابان از هرگونه امکانات و مزایا و حمایت‌های مالی دولت و دولت‌مردان محرومند؛ و فقط از طریق افراد خیر و مؤسسات پا برجا می‌باشند.
- ۶- چنانچه این‌گونه مؤسسات به دلیل عدم حمایت مالی یا هر چیز دیگر منحل شوند، شمار زیادی از کودکان کار با مشکلات عدیده آموزشی و اجتماعی و عاطفی و روانی مواجه خواهند شد.
- ۷- بسیار از کودکان خیابانی که تحت حمایت از مؤسسات مردم نهادی چون: «جمعیت دفاع از کودکان کار» واقع در پاسگاه نفت آباد هستند، می‌آموزند که بدون هیچ تلاشی، از کسی پول دریافت نکنند، آنان آموخته‌اند که باید با دست‌فروشی هر چیزی ارزان به شکل جدیدی از مردم پول یا آذوقه- دریافت دارند.
- ۸- مشکل دیگر این‌که در کلان‌شهرها، به دلیل وجود اشتغال کاذب و افزایش جمعیت، تعداد شماری از خانواده‌های محروم از استان‌های ایران، مانند سیستان و بلوچستان، زابل و خراسان جنوبی و ... به تهران یا کلان‌شهر مهاجرت می‌کنند و کودکان خود را وادار به کار در خیابان می‌نمایند تا از طریق گرسنه نمانند.
- ۹- بعد از تهران، شهرهای مذهبی: مانند مشهد و قم نیز بیشترین آمار کودکان کار و خیابان را به خود اختصاص داده است و آن به دلیل عرف مذهبی مردم و توجه به مستمندان یا افراد

فقیر که وابسته به نگاه مذهبی و اسلامی و رأفت دینی است، خانواده‌ها را و می‌دارد تا به این شهرها مهاجرت کنند و از طریق کودکان معصوم خود بتوانند پول بیشتری از مردم مذهبی یا زواران حضرت معصوم یا امام رضا نصیب خود نمایند.

در نتایج به دست آمده به نظر می‌رسد که بیشتر کودکان کار و خیابان از شنیدن قصه توسط والدین خود محروم هستند و از طرفی بسیاری از کودکان تجربه کتک خوردن و کتک زدن را دارند و به عبارتی اهل دعوا و جار و جنجال هستند و حتی برخی از آنها تجربه دستگیری توسط پلیس را دارند.

جهت اطمینان از ارتباط بین قصه شنیدن کودکان با میزان پرخاشگری آنان به سراغ متغیرهای مستقلی چون سن، سواد، جنس و قصه شنیدن و ارتباط این‌ها با متغیرهای وابسته‌ای مانند: ایام کار در هفته - دستگیری توسط پلیس - شروع به کار در خیابان - شغل مادر - شغل پدر - دعوا کردن - کتک خوردن - زنده بودن مادر - زنده بودن پدر - قصه‌گویی مطلوب رفتند. برای اطمینان از معنادار بودن یا نبودن ارتباطات از آزمون χ^2 (کاسکویر) استفاده شده است و p -value میزان معنادار بودن را مشخص می‌نماید. ضریب اطمینان در این پژوهش ۱۰٪ تعیین شده است.

p -value یعنی ضریب معناداری ما، همیشه بین ۰-۱ می‌باشد اگر عددی که در p -value به دست می‌آید کوچک‌تر از ۰/۱ باشد آزمون ما پذیرفته شده است یعنی رابطه معناداری بین دو متغیر مستقل و وابسته وجود دارد.

نتایج مطالعات میدانی پژوهشگران

مطالعات میدانی انجام شده در شهر تهران شامل آن دسته از کودکان مهاجر می‌باشد که از هیچ‌گونه حمایت بخش دولتی و عمومی برخوردار نمی‌باشند و زیر چتر حمایت مؤسسات مردم نهاد می‌باشند.

نتایج به دست آمده از بررسی وضعیت موجود کودکان کار و خیابان در تهران ناشی از آن است که یک بحران جدی در دل خانواده‌ها شکل گرفته است. ۹۱/۸ درصد کودکان کار و خیابان با خانواده زندگی می‌کردند و از این تعداد ۹۰/۴ درصد خانه‌دار بودند. چگونه ممکن است مادری، به خود اجازه بدهد که کودک خردسال او جهت سیر کردن شکم و معاش زندگی، راهی خیابان شود و سختی کار را آن هم تا ساعاتی از شب، به جان خرد؟ و چنانچه نافرمانی می‌کردند مورد ضرب و شتم والدین خود قرار می‌گرفتند (۴۶/۵ درصد کودکان که از والدین

کتک می‌خوردند عمده‌ترین دلیل خود را نافرمانی از آنان، می‌دانستند) بنابراین کودکان خسته و دل‌زده از کار بودند و به خاطر فشار کار در خیابان و سنگینی بار اقتصادی خانواده بر دوش کوچکشان، مرتب درگیر دعوا و خشم^۱ می‌شوند (۴۰/۲ درصد اهل دعوا بودند) به‌طور یقین نشستن در کنار کودکان کار و خیابان در سر چهارراه‌ها و خیابان‌های پرتردد و صحبت با آنان و گاهی دستی بر سر آنان کشیدن و به بهانه‌هایی، چیزی از آنان خریدن، می‌توانست اندکی درد و خستگی کار آنان را کاهش داد اما راه‌حل اصلی به حساب نمی‌آمد، چون مطالعات موردی ما، از آن دسته از کودکان کار و خیابانی بود که فاقد حمایت ارگان‌های دولتی حامی کودکان کار و خیابان بودند (به‌دلیل مهاجرت غیرقانونی بودنشان) یعنی بیشتر از کودکان افغان، بنابراین ایجاد کارگاه آموزشی قصه‌گویی با هدف تغییر در الگو رفتارهای کم‌خطر یا بی‌خطر (والد حمایت‌گر) به جای رفتارهای پرخطر (والد سرزنشگر و انتقادگر) باید در مؤسسه‌ای شکل می‌گرفت که این‌گونه کودکان را تحت پوشش و حمایت خود قرار می‌دادند.

طرح تجربی گروه آزمودنی و گروه کنترل

در این روش ابتدا بر اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل، عوامل رفتارهای پرخاشگرانه کودکان کار، پرسشنامه پرخاشگری بر اساس ۴ عامل:

خشم و غضب، تهاجم و توهین، متلک و سرزنش، قهر و انزوایابی، با طرح ۲۲ سؤال تدوین گردید. این پرسشنامه بر اساس ضرایب بازآزمایی و آلفای کرونباخ ... در مورد ۳ عامل، خشم و غضب و تهاجم و توهین و قهر و انزوایابی، رضایت‌بخش بود؛ اما در مورد متلک و سرزنش، روایی به‌دست نیامد. لذا از ۲۲ ماده سؤالی در مورد ۴ عامل، تبدیل به ۱۶ سؤال تستی شامل: ۳ عامل خشم و غضب، تهاجم و توهین و قهر و انزوایابی اصلاح گردید.

حجم نمونه ما از میان مجموع ۶۵۰ کودکان افغان تحت آموزش مؤسسات مردم‌نهاد به نام انجمن حمایت از کودکان کار واقع در خیابان مولوی که دارای ۵ شعبه می‌باشد به‌عنوان نمونه انتخاب گردید. از میان حدود ۶۰ مؤسسه دولتی و غیردولتی که به حمایت از کودکان کار و خیابان می‌پردازند این مؤسسه مردم‌نهاد غیردولتی بیشترین کودکان مهاجر را در خود جای داده است و چون کودکان مهاجر اتباع بیگانه در قوانین جمهوری اسلامی دارای برخی حمایت حقوقی، آموزشی، اجتماعی، اقتصادی و... نیستند لذا با بحران و آسیب‌های اجتماعی بیشتری مواجه می‌شوند و از این تعداد، آن شعبه انجمن که آموزش کودکان پیش‌دبستانی و

ابتدایی را بر عهده دارد به شکل تصادفی ۴۰ نفر کودکان پیش‌دبستانی (۶-۱۰) سال را برای دو گروه آزمایش و کنترل بر اساس پرسشنامه پرخاشگری انتخاب و ۲۰ نفر آن تحت آموزش کارگاه قصه‌گویی قرار گرفتند و ۲۰ نفر دیگر آن به‌عنوان گروهی که در کلاس آموزش پیش‌دبستانی که فاقد کارگاه آموزش قصه‌گویی بودند مورد کنترل قرار گرفتند.

این کارگاه در ۱۲ جلسه به مدت ۲ ماه و نیم یعنی ۴۳۰ دقیقه شکل گرفت. با این دو فرضیه که:

۱- روش قصه‌گویی می‌تواند میزان ناسازگاری و ناهنجاری کودکان کار در خیابان را کاهش دهد.

۲- با کمک قصه می‌توان کودک عصیانگر و پرخاشگر کودک کار و خیابان را به کودک شاد و طبیعی تبدیل نمود.

یک طرح درس کلی با عناوین فهرست موضوعات یادگیری، روش آموزشی، اهداف یادگیری، اهداف رفتاری و طرح سؤالات ارزشیابی تدوین شد، این طرح درس با دیگر تیم کاری (مشاور، قصه‌گو، مدیر پروژه ...) برای نقد و بررسی ارزیابی شد و در نهایت با ۱۲ طرح درس روزانه برای هر جلسه، آماده ارائه گردید. معیارهای ارزیابی از هر طرح درس عبارت بودند از:

- ۱- شفافیت اجرا
- ۲- ارتباط داشتن اطلاعات ارائه شده
- ۳- کارآیی روش ارائه
- ۴- نحوه اجرای مجری از قبیل تن صدا، توانایی ارائه اطلاعات به‌طور قانع‌کننده و شکل انجام آن توسط چشم‌ها، دست‌ها، حرکت پا و...

طرح درس کلی

عنوان درس: کارگاه قصه‌گویی برای کودکان کار

موضوعات یادگیری

- عصبانیت و دلایل آن
- دعوا و دلایل آن
- خشم و دلایل آن
- ترس و اضطراب و دلایل آن
- پیامدهای خشم و عصبانیت

- تغییر و پیامدهای آن
- نوازش
- حمایت
- پذیرش
- بخشش
- عشق و ایثار
- شادی و رضایت درون

روش‌های آموزش

- بارش مغزی
- روش مشارکت جویانه
- روش پاورپوینت
- روش نمایشی

هدف کلی آموزش

تغییر در الگوهای رفتاری سرزنش گر و عصیان گر کودکان و جایگزین آن رفتارهای حمایت گر و مهربان

اهداف جزئی کارگاه قصه گویی

- ۱- آشنایی کودکان با مفاهیم خشم، ترس، اضطراب و تغییر
- ۲- آشنایی کودکان کار با رفتار پرخاشگرانه و عصیان گر
- ۳- آشنایی کودکان کار با پیامدهای رفتار پرخاشگرانه و عصیان گر
- ۴- آشنایی کودکان کار به دلایل رفتار پرخاشگرانه و عصیان گر
- ۵- آشنایی کودکان کار با شیوه‌های پیشگیری از رفتار پرخاشگرانه و عصیان گر
- ۶- آشنایی کودکان کار با رفتارهای حمایت گرانه و نوازش گر به جای رفتارهای سرزنشگر و انتقادگر
- ۷- آشنایی کودکان کار با رفتارهای شاد و طبیعی به جای رفتارهای پرخاشگرانه و عصبی.

اهداف یادگیری یا هدف‌های رفتاری

- ۱- انتظار می‌رود کودکان کار با خشم درون خود آشنا شوند.
- ۲- انتظار می‌رود کودکان با مفاهیم ترس، اضطراب و تغییر آشنا شوند.
- ۳- انتظار می‌رود که کودکان رفتار پرخاشگرانه را با رفتار طبیعی تشخیص دهند.
- ۴- انتظار می‌رود کودکان مواقع شکل‌گیری خشم خود را شناسایی نمایند.
- ۵- انتظار می‌رود کودکان با دلایل عوامل بروز خشم و عصیان‌گری خود را شناسایی نمایند.
- ۶- انتظار می‌رود کودکان بتوانند در مواقع بروز خشم، یا بحران مدیریت نمایند.
- ۷- انتظار می‌رود کودکان با راهکارهای خلاقانه بتوانند از خشم و پرخاشگری خود جلوگیری نمایند.
- ۸- انتظار می‌رود کودکان بتوانند نوازش‌های منفی و مثبت را بشناسند و آن دو را تشخیص دهند.
- ۹- انتظار می‌رود کودکان بتوانند به همدیگر نوازش مثبت دهند.
- ۱۰- انتظار می‌رود که کودکان از نوازش‌های مثبت همدیگر لذت ببرند.
- ۱۱- انتظار می‌رود کودکان بتوانند همدیگر را حمایت کنند و از بودن کنار همدیگر احساس شادی و شمع داشته باشند.
- ۱۲- انتظار می‌رود کودکان کار وضعیت موجود خود را شناسایی و والدین یا اعضای خانواده خود را همان‌گونه که هستند بپذیرند.

ارزشیابی

ارزشیابی بر دانش، مهارت‌ها و نگرش‌ها متمرکز می‌باشد. هدف این مرحله مشخص کردن پیشرفت اجرایی کودکان است. این مسئله بازخوردی خوب به ترتیب کننده می‌دهد. هر چند در کارگاه قصه‌گویی^۱، ارزشیابی‌ها به شکل غیررسمی خواهد بود؛ اما ارزشیابی به شکل شفافی با طرح پرسش و یا طریق نقاشی یا نحوه اجرای نمایش در سه مرحله انجام می‌شود:

- قبل از شروع قصه‌گویی
- در طول دوره قصه‌گویی
- پایان دوره قصه‌گویی

ابزار آموزشی

- کتاب قصه
- ویدئو پروژکتور
- دوربین فیلم برداری
- ضبط
- فلش کارت
- انتخاب قصه

انتخاب قصه‌ها برای کودکان کار و خیابان باید به دور از نتیجه‌گیری اخلاقی و پند و اندرز مستقیم باشد به گونه‌ای که ناخودآگاه کودکان کار و خیابان با کمک قصه‌ها قوانین زندگی و چاره‌جویی را به نحوی دریابند، اگرچه این قصه‌ها در برخی موارد از دشواری و تلخی زندگی می‌گویند اما پس از بازگویی برای کودکان کار بدون تردید باید بیش از پیش به زندگی امیدوار شوند.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق متناسب با متغیرهای مورد مطالعه و نوع داده‌های جمع‌آوری شده، به‌منظور توصیف آنان از روش‌های مناسب در بخش آمار توصیفی، فراوانی، شاخص‌های آماری میانگین، میانه، انحراف معیار و واریانس هر کدام از گروه‌ها (آزمایشی و گواه) تنظیم شد. در بخش آمار استنباطی، با توجه به ماهیت مقیاس اندازه‌گیری که از نوع فاصله‌ای است و نوع روش جمع‌آوری اطلاعات بر مبنای پژوهش آزمایشی است. از روش آزمون تحلیل کوواریانس استفاده شده است.

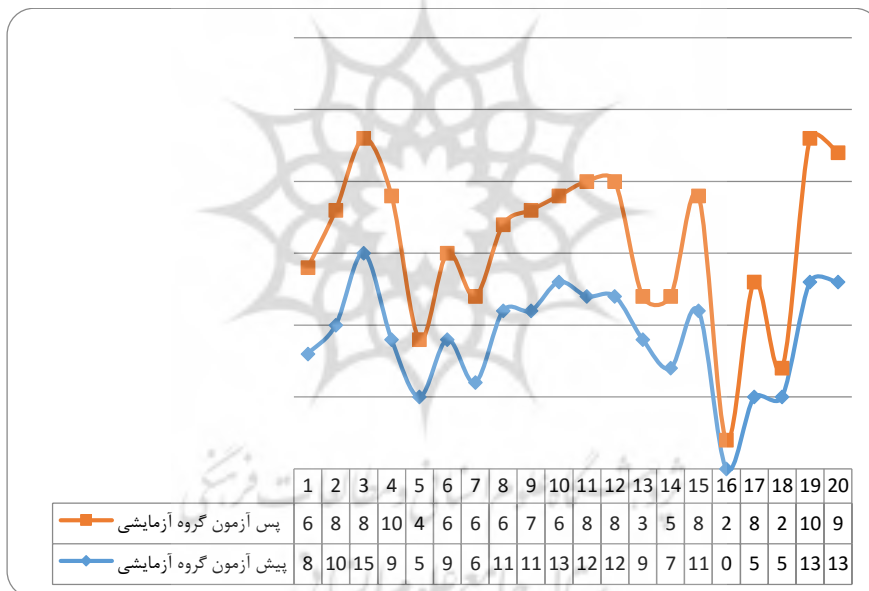
تحلیل توصیفی داده‌ها

به‌منظور انجام تحلیل توصیفی داده‌ها، پس از گردآوری داده‌ها و محاسبات آماری، نتایجی به شرح زیر به‌دست آمد:

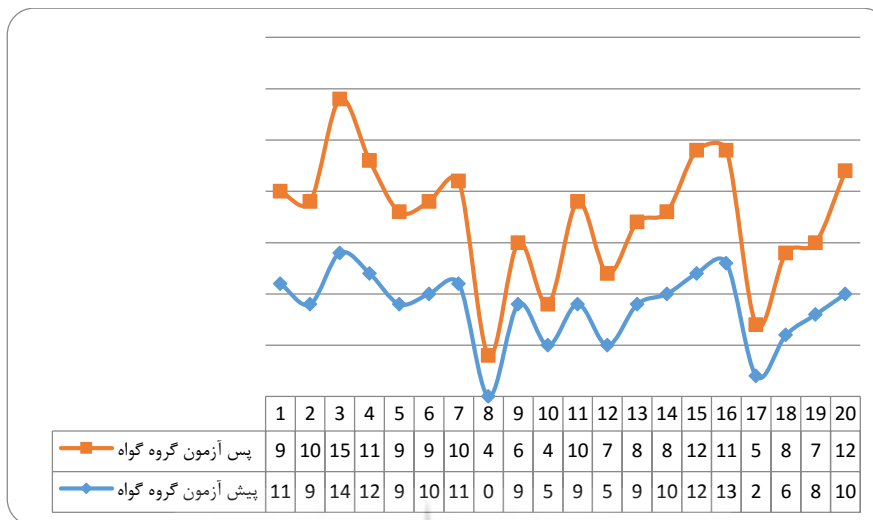
جدول ۱: توزیع فراوانی گروه نمونه برحسب گروه پژوهشی

فراوانی	
۲۰	آزمایشی
۲۰	گواه
۴۰	کل

نمره‌های آزمودنی‌ها در پرسشنامه سنجش پرخاشگری به روش TA به تفکیک گروه آزمایشی و گروه گواه، در دو نوبت اجرای پیش‌آزمون و پس‌آزمون در نمودارهای ۱-۱ و ۱-۲ نشان داده شده است.

نمودار ۱: نمودار نمره‌های پیش‌آزمون - پس‌آزمون گروه آزمایشی در آزمون پرخاشگری TA

نمودار ۲: نمودار نمره‌های پیش‌آزمون - پس‌آزمون گروه گواه در آزمون پرخاشگری TA

نمودارهای فوق نشان می‌دهند که قصه درمانی به روش TA در گروه آزمایش (پس‌آزمون) موجب کاهش پرخاشگری در آنان شده است. در حالی که در گروه گواه تغییر قابل توجهی دیده نمی‌شود.

شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی نمره آزمودنی‌ها در دو گروه آزمایشی و گروه گواه به تفکیک پیش‌آزمون و پس‌آزمون در جدول‌های ۱-۲ ارائه شده است.

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، تحلیل توصیفی نتایج در خصوص میانگین، میانه، واریانس و انحراف معیار در پرسشنامه سنجش پرخاشگری به روش TA در پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه گواه به شرح زیر است: پیش‌آزمون $M= ۸/۷۰$ ، $MD=۹$ ، $S=۳/۵۵$ ، $۱۲/۶۴$ و پس‌آزمون $M= ۸/۷۵$ ، $MD=۹$ ، $S=۲/۸۰$ ، $۷/۸۸$ است.

میانگین، میانه، واریانس و انحراف معیار در پرسشنامه سنجش پرخاشگری به روش TA در پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه آزمایشی به شرح زیر است: پیش‌آزمون $M=۹/۲۰$ ، $MD=۹/۵$ ، $S=۳/۶۷$ ، $۱۳/۵۳$ و پس‌آزمون $M=۶/۵۰$ ، $MD=۶/۵۰$ ، $S=۲/۳۷$ ، $۵/۶۳$ است.

جدول ۲: شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی پرسشنامه سنجش پرخاشگری به روش TA در گروه نمونه

گروه	نوبت اجرا	میانگین	میانه	نما	انحراف استاندارد	واریانس	کمینه	بیشینه
گواه	پیش‌آزمون	۸/۷۰	۹	۹	۳/۵۵	۱۲/۶۴	۰	۱۴
	پس‌آزمون	۸/۷۵	۹	۸	۲/۸۰	۷/۸۸	۴	۱۵
آزمایشی	پیش‌آزمون	۹/۲۰	۹/۵	۵	۳/۶۷	۱۳/۵۳	۰	۱۵
	پس‌آزمون	۶/۵۰	۶/۵	۸	۲/۳۷	۵/۶۳	۲	۱۰

میانگین پس‌آزمون نسبت به پیش‌آزمون در گروه آزمایشی کاهش یافته است که شاید بتوان آن را ناشی از تأثیر قصه درمانی به روش TA دانست. میانگین نمره آزمودنی‌ها در گروه‌های پژوهشی (آزمایشی و گواه) در دو نوبت اجرا (پیش‌آزمون و پس‌آزمون) در مقایسه با یکدیگر در نمودار ۳-۱ نشان داده شده است.

نمودار ۳: نمودار میانگین در آزمون پرخاشگری TA

ب- تحلیل استنباطی داده‌ها

برای بررسی فرضیه پژوهش از آزمون تحلیل کوواریانس استفاده شده است. فرضیه نخست- قصه درمانی به روش TA بر کاهش پرخاشگری کودکان کار تأثیر دارد.

جدول ۳ خلاصه تحلیل کوواریانس تک‌متغیری یک‌راهه را برای بررسی اثر قصه درمانی به روش TA بر پرخاشگری نشان می‌دهد.

جدول ۳: خلاصه تحلیل کوواریانس برای بررسی اثر قصه درمانی به روش TA بر پرخاشگری

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری
پیش‌آزمون	۱۵۰/۳۸	۱	۱۵۰/۳۸	۵۲/۳۱	۰/۰۰
اثر قصه درمانی به روش TA (گواه - آزمایشی)	۶۳/۴۳	۱	۶۳/۴۳	۲۲/۰۶۶	۰/۰۰
خطا	۱۰۶/۳۶	۳۷	۲/۸۷		

همان‌طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود شاخص F محاسبه‌شده برای تأثیر قصه درمانی به روش TA (۲۲/۰۶۶) بزرگ‌تر از شاخص F بحرانی با درجه‌های آزادی ۱ و ۳۷ با در نظر گرفتن پنج درصد خطا (۴/۰۳۸) است، بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر مبنی بر عدم تفاوت بین نمره‌های دو گروه پژوهش (آزمایشی و گواه) رد می‌شود. به عبارت دیگر قصه درمانی به روش TA بر پرخاشگری مؤثر است؛ و با توجه به داده‌های جدول ۲-۱ میانگین نمره‌های پس‌آزمون آزمودنی‌های گروه آزمایشی (۶/۵۰) پایین‌تر از نمره میانگین پس‌آزمون آزمودنی‌های گروه گواه (۸/۷۵) است می‌توان نتیجه گرفت که قصه درمانی به روش TA پرخاشگری را کاهش می‌دهد.

پیشنهادات

۱. از آنجا که کودکان به شنیدن قصه از مادران خود دارند لذا آموزش مادران کودکان کار و خیابان برای باسوادی و بالا بردن توانایی و مهارت آنان، جهت برقراری ارتباط عاطفی با کودکان خود توسط متوالیان حمایت از کودکان کار و خیابانی ضروری به نظر می‌رسد.
۲. بر اساس نتایج به دست آمده، تمایل کودکان کار و خیابان برای شنیدن قصه توسط والدین یا افراد صمیمی در سنین پایین‌تر بیشتر می‌باشد، لذا آموزش و قصه‌گویی برای کودکان سنین پایین به عنوان والد حمایتگر بهتر به نظر می‌رسد و تأثیر و بار عاطفی بیشتری در این سنین (۶-۱۱ سال) خواهد داشت.

۳. از آنجا که کودکان پسر کار و خیابان بیشتر در معرض آسیب‌های اجتماعی و خیابان در طی روز می‌باشد. توجه بیشتر به آنها ضروری است.
۴. برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای مربیان کودکان کار و خیابان شاغل در معاونت‌های اجتماعی شهرداری‌ها، مؤسسات مردم نهاد، بهزیستی‌ها و... توصیه می‌شود.
۵. طبق نتایج به دست آمده اکثر کودکان تحت سرپرستی مؤسسات مردم نهاد از کودکان مهاجر یا افغان می‌باشند. اینان کودکانی هستند که طبق قوانین ایرانی از هرگونه آموزش و حمایت اقتصادی و اجتماعی محروم می‌باشند. لذا چنانچه متوالیان امر جامعه و دولت در پی برنامه‌ای مدون شده برای این‌گونه کودکان نباشند شهرهای بزرگی چون تهران در آینده با خطر افزایش افراد بزهکار و پرخطر مواجه خواهند شد.
۶. ایجاد کارگاه‌های آموزش قصه‌گویی قبل از ورود کودکان به سنین نوجوانی اثربخش‌تر است.
۷. ایجاد رشته تخصصی «آموزش کودکان کار و خیابان» در سطح کارشناسی یا کارشناسی ارشد در دانشگاه‌ها به منظور ترویج و آموزش کودکان کار و خیابان در جهت توانمندسازی آنان برای رهایی از کار در خیابان و آینده‌ای درخشان برای آنان توسط خود آنان.

منابع

- روشن، آرتور (۱۳۸۵)، قصه‌گویی، مترجم: بهزاد عمادی و مژگان یزدانی، تهران: انتشارات جوانه رشد.
- الوین و مارگریث، فرید (۱۳۸۴)، *من خوبم تو هم خوبی*، ترجمه: پروین عظیمی، تهران: نشر دنیای نو.
- اریکسون، میلتن (۱۳۸۶)، *قصه درمانی*، قرچه داغی، مهدی، تهران: نشر دایره، چ سوم.
- بتلهایم، برونو (۱۳۸۴)، *کودکان به قصه نیاز دارند*، ترجمه: بهروز کیا، کمان، تهران: نشر افکار.
- پتربیک جی، ماهونی، (۱۳۸۹)، *زیگموند فروید - ترجمه خشایار دیهیمی*، تهران: نشر ماهی.
- زاهدی فر، شهین و دیگران (۱۳۷۹) *ساخت و اعتبار یابی مقیاسی برای سنجش پرخاشگری مجله علوم تربیتی و روانشناسی*، دانشگاه شهید چمران دوره سوم سال هفتم، شماره های ۱ و ۲.
- سازمان بهداشت جهانی (۱۳۸۹)، *آموزش کودکان خیابانی*، مترجمین: ماهرخ حسن‌زادگان و نوید سعید رضوانی، تهران.
- فرجاد، محمدحسین (۱۳۸۳)، *روانشناسی و جامعه‌شناسی جنایی*، نشر همراه.
- فرجاد، محمدحسین (۱۳۸۸)، *آسیب‌شناسی اجتماعی کودکان خیابانی*، دختران فراری، نشر علی.
- فرجاد، محمدحسین (۱۳۸۴)، *آسیب‌شناسی کجروهای اجتماعی*، تهران: قوه قضاییه.
- فیروزبخت، مهرداد (۱۳۸۴)، *اریک برن (بنیانگذار تحلیل رفتار متقابل)*، تهران، نشر دانژه.
- قاسمی، مهرداد (۱۳۸۸)، *کودکان خیابانی در ایران و جهان*، بی‌جا.
- ون جونزویان، استوارت (۱۳۸۴)، *تحلیل رفتار متقابل*، ترجمه دکتر بهمن دادگستر، نشر دایره، تهران: چ سوم.
- وزارت آموزش و پرورش آموزش (۱۳۸۴)، *معلمان با رویکرد یادگیری آزاد و از راه دور*، مترجم علی عربانی دانا، تهران.
- نیک‌منش، زهرا و کاظمی، یحیی (۱۳۸۷)، *تأثیر الگوی آموزش خوش بینی به روش قصه گویی*، فصلنامه علمی و پژوهشی در سلامت روانشناسی، دوره دوم شماره سوم.
- Freed, E. and Freed, M. (1977), *New ta for kids*. New York: Turtleback Publications.
- Rowshan, A. (2005), *Telling tales: how to use stories to help children*. Canada: Oneworld Publication.
- World Health Organization. (2009), *Working with street children*. New York: Dept. of Mental Health and Substance Dependence.